

КОНТАКТИ. РЕЦЕПЦІЇ. ПАРАЛЕЛІ

УДК 811.161.2'37'367-26(477.82/.86) "18/19" І.Франко; Б.Грінченко

ІВАН ФРАНКО І БОРИС ГРІНЧЕНКО: НОВІ МАТЕРІАЛИ ДО МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ПОЛЕМІКИ

Микола ЛЕГКИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: m_lehkyu@bigmir.net*

Розглянуто полеміку між Іваном Франком та Борисом Грінченком, яка стосувалася проблем розвитку української літературної мови в Галичині й у Наддніпрянській Україні, зокрема пошуку шляхів для вироблення єдиної літературної мови. З'ясовано основні ідеї, що їх висловлювали диспутанти, визначено широке коло учасників полеміки.

Ключові слова: полеміка, українська літературна мова, мовна норма, лексика, синтаксис, наголос, рецепція.

Різнібічні творчі контакти між Іваном Франком та Борисом Грінченком розпочалися у 1881–1882 роках, коли Франко на сторінках журналу «Світ», редактором якого був, надрукував низку віршів молодого поета, підписані псевдонімом Іван Перекотиполе, не знаючи, хто прихований за ним. 1886 року І. Франко здобув право редагувати «Зорю» і в короткому анонсі «Запросини до передплати на літературно-наукову часопись “Зоря”» назвав Б. Грінченка серед тих письменників, «котрі приобіцяли, а почасти вже понадсилали, цінні свої твори» для цього часопису [22, т. 53, с. 129]. Редактор підтримав молодшого колегу, помітивши його літературний таланти. Упродовж 1886 року, коли І. Франко входив до редакції «Зорі», Б. Грінченко опублікував на її шпальтах кілька поезій та рецензій.

Власне, 18 січня 1886 року бере початок листування між І. Франком і Б. Грінченком. У Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України збереглося 8 листів І. Франка до Б. Грінченка (1886–1906 років) та 17 листів Б. Грінченка до І. Франка (1886–1904 років), хоч Анатолій Погрібний стверджував: «Є підстави вважати, що це листування збереглося не повністю» [19, с. 32]. Задумавши видавати журнал «Поступ» (здум, на жаль, залишився незреалізованим), І. Франко запрошував до співпраці наддніпрянського товариша, і Б. Грінченко на це запрошення радо відгукнувся.

Від кінця 1880-х років виразнішає літературознавча рецепція Грінченкових творів. У багатьох рецензіях і оглядах І. Франка містяться принагідні згадки про Б. Грінченка,

які, однак, свідчать про те, що рецензент стежив за творчістю останнього, давав їй різні оцінки і вводив її у літературний контекст. 1887 року за активної участі І. Франка побачив світ альманах «Веселка. Літературний збірник. Зложив Андрій Молодченко» (Львів, 1887), в якому під псевдонімом «Молодченко» підписалися члени української київської студентської громади, зокрема й Б. Грінченко, котрий опублікував тут низку віршів: «Смутні картини», «Вечір», «Шматок хліба», «До праці», «Ніч на озері» та ін.

Проте від 1891 року стосунки між І. Франком та Б. Грінченком увійшли в дискусійне русло. Поштовхом до широкої полеміки стала праця «Галицькі вірші. Критична стаття Василя Чайченка», опублікована у 8–10 випусках львівського журналу «Правда» за той-таки 1891 рік. З клопотанням про її видрук у цьому часописі Б. Грінченко через свого близького приятеля Т. Зіньківського звернувся до О. Кониського. У листі від 29 травня 1891 року Т. Зіньківський писав О. Кониському: «Чайченко (Грінченко) написав вельми цікаву річ: про галицькі вірші. Відомо й Вам добре, що галичане, проповідуючи єдність літературну з Україною, вельми мало дбають про сю єдність і пишуть своїм “язичієм”, не хочючи вчитись укр[аїнської] мови. Чайченко показав у своїй праці дуже яскраво, як галицькі віршомози варварськи поводяться з мовою русько-українською, – що вони залюбки і лопатою гребуть з польської, москівської й німецької мови, аби лиш вийшла рихма, і мало того, ще й додають свого особливого рутенства. Все це робе мову галицьких писак і віршомазів та й прозаїків “язичієм рутенським”. Чайченко хотів би надрукувати свою працю в “Правді”, але боїться, що її не надрукують за її гострий осуд галицьких псувачів мови; бо як-не-як, а редакція “Правди” складається з тих галичан, у котрих може серце заболіти від такого осуду. Тож обертаюсь по його, Грінченка, просьбі до Вас по підмогу в сій справі. Стаття ся важлива, на мій погляд, тим, що ясно покаже галичанам, що вони, галасуючи про єдність літературної мови, справді *de facto* сміються над сею єдністю, варварськи, нелюдськи псуючи мову» [6, с. 30]. З подібним проханням Б. Грінченко звертався до О. Кониського й сам 6 липня 1891 року: «Щодо тієї моєї статті, то як здається вона Вам путящою, то приткніть її, будьте ласкаві, в “Правду” – дякуватиму Вам за се вельми» [6, с. 31]. О. Кониський погодився на друк статті в «Правді», бо у листі від 23 липня 1891 року Б. Грінченко писав до нього: «Спасибі Вам велике за те, що знайдете притулок моїй писанині. “Чи тепер, чи в четвер”, а галичанам треба було се сказати, і я тільки жалкую, що написав свою статтю перш, ніж Ви розпочали свою – Ви дописали б своє, і ми мали б докладнішу розвідку. Якщо Ви знайдете потрібним що додати до моєї замітки, то я дуже дякуватиму» [6, с. 31]. Можливо, йдеться про статтю «Фарисеї-миротворці» [20], надруковану без підпису, котра перегукується зі статтю Б. Грінченка в питаннях народности літературної мови, мовно-літературної єдності Галичини й Наддніпрянської України. Її полемічне вістря спрямоване, з одного боку, проти москвофілів, з іншого – проти радикалів, котрі нібито є миротворцями між народовцями й москвофілами.

У наступному листі (від 19 серпня 1891 року) Б. Грінченко писав до того ж адресата, ще раз висловлюючи вдячність і оцінюючи ситуацію в Галичині: «Ще більше спасибі Вам за те, що поклопоталися про мою статтю. Після Вашого впевнення я маю надію побачити її в себе. Святу правду кажете Ви, Добродію, про наших братів-галичан.

Вони страшенно “ізопалились”, як казав сам про себе, здається, Вагилевич, не вміють твердо стояти на одному місці, а хитаються на всі боки. Гарна наша інтелігенція, але ж і галичани не далеко втекли» [6, с. 31–32].

У листі до М. Комарова від 25 травня 1891 року Б. Грінченко сформулював мету своєї праці – відстоювання мовно-літературної єдності між Наддніпрянською Україною й Галичиною: «Учора дописав невеличку статтю “Галицькі вірші”. В її я хотів довести галицьким поетам, що вони пишуть не українською мовою, – тим і не можуть ніколи сподіватися, щоб їх читано на Україні. <...> Треба нарешті показати людям, що так діло стояти не може і що вони, проповідуючи єдність з Україною літературну, мають її тільки в устах, а не насправді проводять се в життя» [Цит. за: 18, с. 243].

За сприяння О. Кониського праця Б. Грінченка опублікована в «Правді» з короткою передмовою «Слівце від редакції» [11, с. 103–104], що належить О. Кониському, про що свідчить лист В. Чайченка до нього від 12/24 жовтня 1891 року: «А от я нетерпляче дожидаюся Вашого, Високоповажаний Добродію, слова, того, що Ви обіцялися в “Слівці од ред[акції]”» [6, с. 33]. У цій передмові публікацію Грінченкової статті мотивовано турботою про чистоту народної мови: «Отся народна душа, отсі наші найдорожчі святощі – наша народна мова – нігде в світі так не занедбана, як у нас серед галицько-руської інтелігенції! <...> Ми притьмом вказували пекучу потребу озирнутися нашим письменникам на мову і не нівечити її на глум людям! Тепер знов при нагоді вказуємо на отсей великий гріх занедбання мови і нехтування її чистотою і народними фразами.

Чистота і народність мови – річ вельми важна: вона тісно зв’язана з школою (а інколи і з політикою). Ми вказували вже й на те, що по наших школах взагалі не тільки бракує читанок і підручників, зложених чистою народною українсько-руською мовою; не тільки бракує учителів, що б добре знали самі і спроможні були навчити школярів чистій мові, а навіть чимало шкіл таких, де вчителі навмисно перекирчують народну мову, бгають до неї чужі слова і форми і навчають дітей нечуваному язичію. Уся вина за сей гріх падає єдине на краю раду шкільну і інспекторів шкільних. Ми мусимо ще раз озватися до них і ще раз застерегти, що за наших політичних обставин перекирчуванням мови легко перекирнути і дітей, і свідомість національну і завести їх – непримітно для нас самих – в те багно ренегатства, в якому загрузло вже доволі галицьких русинів. Тим-то стає ще прикріше, коли бачиш, що й люде освічені й чесні патріоти несвідомо самі для сього, а єдине недбальство про чистоту мови сприяють ширшати багнам винародовлення і асиміляції. Тим-то знов треба частіш і частіш звертати увагу на недбалість письменників про чистоту мови!» [11, с. 103–104]. Варто зауважити, що не без впливу О. Кониського Б. Грінченко перейнявся симпатіями до народовського руху й до народовської преси в Галичині.

Статтю «Галицькі вірші» Б. Грінченко почав так: «Порушаючи літературну справу – спершу на погляд мов незначну, насправді – справу великої ваги, ми сподіваємося, що те, що ми тут скажемо, не вважатимуть за причепливу критику задля самої критики та й годі; ми сподіваємося, зрозумілим буде, що промовити примусила нас тільки невикрутна, пекуча потреба та прихильність до самої речі; ми певні, що в наших, часом дошкульних словах ніхто не побачить ворожости, а зрозуміє, що викликала їх сама

любов до дорогого нам усім діла. Опроче того, ми насмілюємося думати, що наші погляди на порушену справу не дуже різнитимуть з поглядами на неї значної частини української інтелігенції».

«Доглядаючись до того, як читаються галицькі часописи серед української публіки, – йдеться далі, – можна помітити, що завжди один відділ у їх зостається зовсім нечитаний, а саме галицькі вірші. У нас не цікавляться продуктами галицької поезії, і до того не цікавляться, що ми насмілюємося бути певними, що нема й одного найщирішого вкраїнського патріота та літерата (про звичайну публіку не що й згадувати), – такого, щоб він читав ті вірші. Декому з українських читачів “Зорі” або “Дзвінка” досить побачити під віршами підпис галицького поета, щоб уже не читати більш нічого; а хто був би такий щирий, що схотів би таки зважитись на читання, той мусив би позбутися своєї зваги дуже скоро – не далі, як після першого куплета» [24, с. 104].

На доказ Б. Грінченко навів строфу з поезії В. Масляка «З новим роком» (Зоря. 1883. – № 2), стверджуючи, що слова й звороти «невісти», «Вестальки» (треба, на його думку, Весталки), «до вас звертаюсь», «звук», «зову» для української мови не характерні (варто «вас кличу», «згук» або «гук», «кличу», «бо звати – се найменовувати»). Б. Грінченко закинув поетові неточні наголоси, неоковирність ритму й римування. «Українське вухо ображує в їх і мова з москалізмами, з полонізмами та трохи чи не з германізмами, і наголоси і метр, і рихми. Тим нема нічого дивного, коли вкраїнець з Росії не читатиме тих віршів, бо він не може їх читати» [24, с. 107]. При цьому Б. Грінченко зазначив, що подальші висновки зробив також на матеріалі поезій Франка (його збірки «З вершин і низин», 1887), Юлії Шнайдер, Д. Млаки та інших авторів.

«Ті вади <...> – у всіх галицьких поетів, яких нам доводилося читати (кажучи се, уже не обмежуємось самою “Зорею”), а саме: зопсована мова з боку лексики, з боку граматичних форм та з боку наголосів і здебільшого неможливий вірш. Щодо мови з лексичного боку, то вона у галицьких письменників підлягала не одному впливові, а багатьом, і мабуть найбільше польському; потім од москалофілів та духовенства – російському та церковно-слов’янському, а од сьогочасних “радикалів” навіть і специфічно московському чи кацапському; далі німецькому, а то й чеському чи словацькому; з другого боку, галицькі народовці, дбаючи про власну народну мову, обіруч хапали всякі галицькі та буковинські провінціалізи і з Гуцульщини, і з Лемківщини, і з усюди. Якщо згадаємо, що треба додати сюди ще спеціальні “рутенізи”, що їх викувували то “рутенці”, то “настоящі русскіи”, то ми зрозуміємо, через віщо мова галицьких письменників не тільки дика, а часом і зовсім незрозуміла незопсованому вкраїнському вухові» [24, с. 107]. «І справді, – додавав автор, – читаючи галицькі твори, завсігди вражаєшся безліччю такого мовного мотлоху, що його не подужає ніяка голова, опріче спеціально на те вимуштрованої» [24, с. 108].

Галицьким поетам Б. Грінченко закинув рясне вживання полонізмів: «фаленька», «фаля», «огень», «земські втіхи», «тручати», «спочати», «полокати», «коруна», «ляти», «жовняр», «взивати», «прецінь», «клячати», «нич з того» та ін. «Не трохи полонізмів і в д. Франка (Мирона): “дотикає ногою землі”, “не тикай” (=не займай), “ту” (=тут), “сонце блисло”, “снити”, “не ручу” (=не ручуся), “здрухоче” (zdruzgotać), “скрань” (skroń) і чимало інших» [24, с. 108].

«Не менш у галицьких поетів і москалізмів та церковно-слов'янізмів, – продовжував Б. Грінченко, – навіть більш, як у декого, ніж полонізмів. <...> Дуже багато, більш ніж у інших, москалізмів і в д. Франка»: «бездна», «всьо», «скала», «скальній», «сніжніми», «струя», «мозг», «сімена», «ввидить», «окови», «но», «вдаль», «надії теряти», «безучастно», «юг», «мрачній», «скромний», «пристанище», «боязливо», «шмиг», «кормити», «лож», «топір», «в миг», «тайком», «звуки», «царит», «бурлять», «росистий», «сейчас», «пішком», «прочь», «стон», «небосклон», «ледовий» («а поруч – крига, та ще й так: “крига ледова!”», а яка ж ще крига буває?»), «ну-ко», «лазур чудний» (=чудовий), «впрочім», «огромний», «старушка», «вечірком», «пробудись», «лента» тощо. «Буде, мабуть, бо ж д. Франко – найвибитніший галицький поет і – так кажуть – пише кращою, ніж інші, мовою!» [24, с. 110].

«Що се таке? – запитував автор. – Чи не значить се, що галицькі поети згубили всякий інстинкт до рідної мови, коли вони гребуть і з польського, і з московського мішка все, що їм треба задля метру або задля рихми (хоч ні метру, ні рихми справжньої у їх все ж, як то ми побачимо далі, дасть Біг) і все те вважають за своє? І після сього вони ще балакають про “плекання” рідної мови, балакають про повагу до неї! Ні, так з мовою міг би поводитись хіба найлютіший її ворог, щоб здискредитувати її, зганьбити перед чужоземцями!» [24, с. 110–111]. Окрім того, мова галицьких письменників, на думку Б. Грінченка, сповнена «рутенізмами», тобто словами, «що не існують ні в якій мові на світі і що їх виковано на рутенський лад, або хоч і існують, так хіба у яких там лемків чи в гуцулів»: «дійство», «оден» тощо [24, с. 111].

Далі Б. Грінченко дорікнув галицьким поетам, зосібна й І. Франкові, за наявність у їхніх творах таких ненормативних граматичних форм, як «нев», «тобов», «мнов», «собов», які склалися, на його думку, «під впливом або польським, або московсько-церковним, або й словацьким», хоча в примітці редакції «Правди» зазначено: «Форми сі вживаються далеко аж по Збруч, де зовсім нема впливу словацького» [24, с. 151]. «Сю негармонійну, погану вкраїнському вухові чужоземщину дд. галичани вживають не в самих заіменниках, але й в іменниках та приложниках [прикметниках. – М. Л.]». У І. Франка, наприклад: «над тихов водов», «своєї силою». Не є нормою вживання приіменника *о* замість *про*: «о любові»; *ид, д, к, ко* замість *до* («д мені», «к жизни») тощо. До цього редакція «Правди» подала примітку: «В Галичині замість *про* вживають часто *о* або навіть *за*, н[а]пр[иклад] “казка за вовка”» [24, с. 151]. У поезії галичан Б. Грінченко виявив такі ненормативні словоформи, як «жию», «жиеш» замість «живу», «живеш»; «ляг», «ся явит»; «звесь», «мечесь» та ін.

«Щодо причастних [дієприкметникових. – М. Л.] форм, то в їх московська форма *иий* – “минувший”, “впавший”, “вмерший”, “улетівший”, зовсім чужа українській мові – всюди панує. Так саме часто вживається і причастна форма на *чий* <...>. Сю форму, на превеликий жаль, вживаємо і ми, вкраїнці з Росії, а сього б не треба, бо вона вживається у нас тільки яко приложник: “летучий”, “пекучий”, “співучий”» [24, с. 152]. Чужим, і безпідставним, і часом зовсім незрозумілим назвав Б. Грінченко синтаксис галицьких поетів. У І. Франка, наприклад, замість «хліба просить» вжито «о хліб просить» [24, с. 153].

«Так саме, як з українською лексикою та граматиною, поводяться галицькі поети і з наголосами. Як в лексиці та в граматичних формах вони не вміють одрізнити своє од чужого, та ще й дуже псуєть мову для віршу, так саме робиться й тут: польські та церковно-слов'янські наголоси братаються у галицьких поетів зумисне для метру зопсованими і роблять їх вірші такою наголосовою крутаниною та плутаниною, що розібрати її незопсованому вухові часом зовсім неможливо. Принаймні ми зреклися солодкої надії знайти хоч поганенький людський метр в багатьох галицьких віршах».

Б. Грінченко продовжував: «Читаючи галицькі вірші, ми завсігди зацікавлювались питанням: якого принципу держаться їх автори в справі наголосів? <...> Сей принцип був: вживати наголоси не там, де вимагає мова, а там, де сього треба авторові. Принцип се не тільки простий, але й надзвичайно зручний. Кермуючися їм, галицький поет міг зовсім не дбати про наголоси, бо кожде слово могло пересувати свій наголос стільки разів, скільки мало складів. Після сього, звісно, писати вірші було справою зовсім уже легкою» [24, с. 155–156]. На доказ він навів приклади з різних поетів, зосібна й І. Франка, в яких паралельно вжито форми: «чолó» і «чóло», «досіть» і «дóсить», «веснó» й «вéсно», «спóвннить» і «сповнítть», «бúло» й «булó».

«Але ж після сього набіга питання: невже сі поети думають, що се у їх мова? Невже можна назвати мовою такі комбінації з слів, що в їх не вважається нітрохи на те, що своє, а що чуже ні в лексиці, ні в граматичних формах, ні в наголосах та ще й се все псується авторською licentia, до такого ступеню доведеною; що ся licentia стає просто розбишацьким буянням? Ні, маємо надію, що не се українсько-руська мова, а сю галицьку мішанину можна звати галицьким язичієм, рутенським жаргоном чи ще чим, але ж тільки не мовою!» [24, с. 158].

Окрім того, «є ще одна річ, що робить галицькі вірші уже вкрай неможливі усякому вухові, звиклому хоч трохи до мелодійности, – а се саме та, що галицькі поети розуміють правила віршу зовсім оригінально; вони «ніяк не дбають про мелодійність мови і вважають за річ зовсім можливу» «два-три слова примусити читати за одно», як-от «Возьміть мене+в+путь», «Ціль+дала, щоб в манівцях не зблудив» у І. Франка. «Галицькі поети, пишучи вірші, що мають останньою стопою ямб чи анапест, нітрохи не вагаються положити наголос на кінці в такого слова, що воно того наголосу там мати не може: “Нашим заступникам мученикám”» [24, с. 200; приклад взято з Франкової поезії]. «Буває ж у галицьких поетів часто й густо так, – вів далі Б. Грінченко, – що в їх за рихму вважається те, що рихмою ніяк бути не може». У І. Франка, наприклад: «додолу – мармурову», «тебе – живе», «дні – підплили», «землі – воді», «ціле – тоне», «мене – моє», «мої – всі – ті», «я – степова», «молодий – людей» і т. і. [24, с. 201].

Ведучи мову про зміст поезій, Б. Грінченко зазначив: «Ми тільки вважаємо за потрібне зауважити, що поети “Зорі” (опріче хіба дд. Франка та Юлії Ш[найдер]) через лад багато балакають про свій патріотизм та про бідну, занедбану “руську” мову (котрої вони не знають)». «Але ж якої б там великої ціни не був зміст, форма все ж не така річ, щоб нічого не важила, а особливо у віршах. Без краси нема поезії. І краса повинна бути у всьому, також у формі, у поверховності. Хто з поетів не звикне дошукуватись краси в формі, той не вмітиме вишукати її і в чому важливішому. А про яку ж красу форми

в галицьких віршах можна балакати після всього того, що тут уже казано? Яка може бути поезія язичієм, жаргоном? Ні, се язичіє, сей жаргон вбиває у галицьких поетів не саме почування краси в слові, а й почування краси в образі. <...> Їх язичіє – се погані фарби у маляра» [24, с. 202].

Такий вихід із ситуації запропонував В. Чайченко: «Запобігти ж лихові – се значить вернутися до справжніх українських форм в мові та в віршу <...>. Вигнати всі полонізми, москалізми та рутенізми і в лексиці, і в граматичних формах. Про полонізми та москалізми нема чого доводити, що вони не мають права існувати в українській мові – се зрозуміло кожному. Але ми можемо не погодитися з галицькими поетами в нарізних випадках: ми вважатимемо те або інше слово за москалізм чи полонізм, а вони – ні. І такі суперечності можуть бути, і дуже великі» [24, с. 203].

«Українські письменники (я кажу, звісно, про літературу, а не про мотлох) пишуть здебільшого мовою, попсованою од москалізмів. Так пишемо ми всі, не виймаючи нікого. Але ж чи можна навіть подумати, щоб мову, не тільки у Левицького або Кониського, але й мову у Карпенка-Карого, навіть у Бораковського рівняти до рутенського язичія? Невже декілька (хоч часом і чимало) москалізмів, що забігають у ту мову, що-небудь важать перед тим морем з польщини, з мовковщини, з церковщини та з рутенщини, що потопило воно в собі українську мову в Галичині? І зауважити ще треба ж і те, що вкраїнський письменник може навчитися мови тільки самостайно, тільки приватним способом, а Галичина має і офіційні педагогічні інституції, починаючи з народних шкіл і аж до університету, і вільні інституції просвітні, і свою пресу!» [24, с. 204].

Вироблення літературної мови неможливе без поваги до неї: «Треба поважати сю мову як найдорожчі свої святощі! А галицькі письменники сього не хотять знати». «Отож, – підсумовував Б. Грінченко, – навикши до таких поглядів на мову, галицькі письменники дуже легко можуть з нами не згодитися, якщо ми вважатимем яке слово чи фразу за чуже. Тут може пособити тільки одно: найсамперед викинути з мови такі форми одмін у йменниках, приложниках, заіменниках та глаголах, що очевидно прийшли до нас з чужини, <...> потім – всі такі слова і такі форми, що можна замість їх поставити вкраїнські та ще й такі, що й самі галичани їх вживають (зрадник – ізмінник, ся вмиває – вмивається), викинути геть; нарешті, одкинувши всяку провінційальну самолюбність, викинути геть і галицькі народні провінціалізми: такі речі можуть і мусять задержатися в мові у селян, що виводяться в галицьких творах, але не в загальній, єдиній на всю Україну-Русь літературній мові. І ми певні, що якщо се зробиться, то вже більша частина чужоземщини згине з галицької мови, а останнє доробить час та більша єдність з Україною». Те саме й з наголосами: Б. Грінченко запропонував у тих словах, що їх письменники вживають як варіантні (була – була́), вживати «тільки наголос вкраїнський»; до того ж, не варто ламати наголосів задля ритму. «Якщо се зробиться, то ми певні, що се значно наблизить мову в галицьких творах до справжньої русько-української, а значить, галицькі письменники придбають собі читачів і на Україні. Тепер же, будемо казати правду, твори галицьких письменників (і прозаїків, і віршописів) можуть читати тільки знайомі з галицькою літературою, а не звичайні читачі – винятком будуть хіба оповідання (а не вірші!) Франкові та Федьковичеві» [24, с. 205].

Якщо галицькі письменники проповідують духову єдність з російською Україною, то вони, за Б. Грінченком, мусять «зважати на всю українську публіку, а не на саму галицьку, бо робити інакше – се значить заводити свою особливу рутенську літературу, котра, хоч і яка б там гарна була, але ніколи не читатиметься на Україні російській». «Думаємо, що й ми мусимо, може, дечим поступитися нашим українським братам. Але ж ми маємо право сподіватися найсамперед сього од галичан, бо не в Галичині, а в нас засвітила в Котляревському зоря нової української літератури; не в Галичині, а в нас були Квітка, Гулак-Артемівський, М[арко] Вовчок, Шевченко, Кониський, Гребінка, Куліш, Левицький, Мирний, Стороженко та інші; не галичани нам, а ми їм сповняємо своїми роботами їх і періодичні, і неперіодичні видання».

«Проста логіка каже, – завершував В. Чайченко, – що коли і Україна російська, і Україна австрійська розуміють і залюбки читають Квітку, Шевченка, Левицького, Кониського, а Масляка, Шнайдерівну та ін. може розуміти сама Галичина, – то мусять українсько-руські письменники писати не так, як Масляк та Шнайдерівна, а так, як Квітка та Шевченко. А коли галицькі поети сієї логіки не послухаються, то вони можуть бути певні, що їх твори – хоч і б там гарні – українці з Росії будуть читати хіба в перекладі на справжню русько-українську мову» [24, с. 206].

Листом від 12 вересня 1891 року М. Драгоманов висловлював прохання до І. Франка: «Коли вийшли ві Львові “Повісті” Чайченка, то попросіть зорян вислати мені в мій рахунок» [16, с. 387]. У листі від 15 вересня 1891 року І. Франко відписував: «Чайченка повісті ще не вийшли [йдеться про видання: Грінченко Б. Твори. Л., 1892. Т. 1–3, яке містить оповідання (Т. 1) і повісті “Сонячний промінь” (Т. 2) та “На розпутті” (Т. 3). – М. Л.], та зате в “Правді” розпочалася його громова стаття про галицькі вірші, інтродукована денунціаторським покликом редакції до властей шкільних у Галичині (поляків), щоби не допускали русинам калічити своєї мови. Може, воно й не à propos [до речі. – М. Л.], але я таки не видержав і вичесав трохи і д. Чайченка, і редакцію “Правди”, та тільки не знаю, чи схоче “Зоря” помістити критику на свого чільного співробітника, гонорового члена “Просвіти” і т. п. В своїй статейці стрібував я підійти трохи до прояснення того питання (порушеного й Вами), чому се галицькі вірші не подобаються українцям і з погляду на мову, і з погляду на всю техніку поетичну» [23, т. 49, с. 297].

На Грінченкові закиди, висловлені лише в першій частині праці «Галицькі вірші», І. Франко відповів статтею «Говоримо на вовка – скажімо і за вовка», яку, попри побоювання І. Франка, редакція «Зорі» опублікувала. «До висказу своїх уваг спонукує нас те, – йдеться в статті, – що д. Чайченко оснував свою статтю майже виключно на матеріалі, взятім із річників “Зорі”, і що, значить, уваги його можуть декому видатися пониженням “Зорі” в очах публіки. <...> Ми добре знаємо, що д. Чайченко оснував свою критичну статтю про галицькі вірші на річниках “Зорі” попросту для того, що се був одинокий доступний йому матеріал, що інших галицьких видань літературних він не мав під рукою» [23, т. 28, с. 167].

Зокрема І. Франко запропонував розглянути порушені проблеми з дещо ширшого кута зору. На його думку, «галицько-руським писателям і поетам не слід мовчати, навіть коли б закиди, роблені їм д. Чайченком, були зовсім справедливі. Навіть в такому

разі їм приходилось би гаряче запротестувати проти закидів з боку редакції “Правди”, тяжких закидів нелюбові до рідної мови, недбальства про її чистоту або (піднесеного й д. Чайченком) свідомого і злобного псування тої мови примішками польськими, московськими і т. і.» [23, т. 28, с. 168].

На закид Б. Грінченка, що галицьких віршів ніхто не в змозі прочитати, І. Франко зауважив: «І коли се правда, що вірші ті такі вже неможливі, що й при найщирішій волі ніхто не в силі дочитати більше, як один куплет, то що за охота критикувати таке дрантя, та ще й виїздити проти нього на війну на високім коні патріотизму та “прихильності до самої речі”?». «Додаймо ще до того, що тих галицьких поетів так мало, що вони так мало пишуть і так мало друкують (в порівнянні з тим, що пишеться і друкється у нас прозою), що нема ніякісінького страху, щоби поезія сталася у нас заразливою хворобою, проти якої треба би започинати якусь особливу дезінфекцію».

Як докази Грінченкової неправоти І. Франко навів уривок із рецензії М. Комарова на журнал «Дзвінок», опублікованої в газеті «Одесский вестник» (1890, № 8): «Из выдающихся произведений <...> отметим весьма удачную переделку известной сказки Гёте “Рейнеке-лис” (“Лис Микита”), сделанную галицким писателем И. Франком»; М. Комаров, до того ж, досить високо оцінив мову галицьких письменників: їхні твори, «хотя писаны и галичанами, но с весьма ничтожными отступлениями от нашего мало-русского наречия, и вообще газета читается довольно легко» [23, т. 28, с. 169]. Або: у тому ж «Дзвінку» надруковано вірш «Дідусеві Кенирові в 50-літню річницю його праці літературної щедрювання дітей» (1891, № 4), на який Л. Глібов прислав листа з подякою за привітання (№ 8, С. 65). «Видно, – резюмував І. Франко, – що д. Глібов не тільки прочитав, а й досить-таки залюбки прочитав сю віршу, коли відповідь на неї вийшла проникнута таким самим сердечним теплом». До того ж, сам Б. Грінченко писав листа до редактора «Дзвінка», в якому просив дозволу видати «Лиса Микиту» в наддніпрянській Україні.

«Певна річ, українці відносяться критично до галицьких віршів, закидають їм багато і з боку мови просодії, і цілого розуміння поетичної речі – се все так. Але такої ідіотичної абстиненції від читання галицьких віршованих виробів, про яку говорить д. Чайченко, ми не запримітили і скажемо сміло, що коли би се була правда, то вона була би найсумнішим свідомством про стан духового розвою української громади, бо показувала би ту громаду заскоружлою і неспосібною читати і розуміти щось хоч трохи відмінне від її звичайних поглядів і уподобань» [23, т. 28, с. 170].

У відповідь І. Франко запевняв, що не виступає в обороні галицьких віршів – «ні чийх, ні своїх власних. Я аж надто добре знаю їх невисоку стійність, невисоку з тої простої причини, що вони відповідають і мусять відповідати вимогам невисокого естетично-літературного образування галицької публіки, а в значній мірі й самих поетів. Все те, очевидно, вдячне поле для критики, котра, по моїй думці, не перестає бути корисною навіть тоді, коли буває несправедлива <...>. Задля того я й не пишу сих рядків в обороні галицької поезії. Бог з нею! Коли вона така дрантивна, як каже д. Чайченко, то ліпше їй і зовсім не бути. Мені бажалось би своїми увагами докинути цеглинку до взаємного порозуміння між українцями і галичанами на полі язиковім і таким способом

причинитися до полагодження одного дуже важного питання – майбутньої єдності і одноцільності нашої літературної мови, майбутньої, повторюю, бо тепер ми ще її не маємо і задля звісних, дуже важких причин, **мати не можемо**» [23, т. 28, с. 170–171].

Диспутант зауважував: «Є на Україні кружок пуристів мовних, людей звичайно молодих. Всяке українське писання, яке їм попадеться в руки, мусить пройти через питель їх мовної критики. Не звертаючи уваги на зміст і не входячи в ті обставини, серед яких повстало те писання, ані в ті цілі, яким воно має служити, вони раді-радісінькі, коли можуть на кожній стороні поначеркувати синім олівцем по кільканадцять блудів мовних. Та не подумайте, що вони філологи, фахові мовознавці! Де там! Вони знають звичайно тільки одну мову – московську, котрою вчили їх у школах. Менше докладно знають свою українську, бо сеї треба було вчитися “з власної пильності”, з книжок (очевидно, тільки белетристичних), коли хто не мав нагоди вивчитися її змалку в селі від мужиків. Отсе й увесь їх апарат критичний, з яким вони підходять до пропускання мови писань українських і галицьких крізь свій питель» [23, т. 28, с. 171].

На Грінченкові закиди про забрудненість української мови полонізмами й «москалізмами» І. Франко відповів, що слово «невіста» у значенні «жінка» вживається в народній творчості (навіть приклад з української пісні). Покликаючись на «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського (Львів, 1886, Т. 1–2), твори Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, А. Метлинського, Ю. Федьковича, О. Кониського, фольклорні збірники Г. Ількевича та В. Віслоцького, І. Франко відстоював «українськість» слів «звук», «зову», «луч», «скрань». «Попросту забавно читати, – писав він, – коли д. Чайченко почне вичислювати полонізми у галицьких писателів, не знаючи сам, очевидно, ані мови галицько-руського люду, ані польської» [23, т. 28, с. 172]. Не полонізмами, а загальноживаними у Галичині, на думку І. Франка, є слова «фаленька», «огень», «ко-руна», «тручати», «стрільба», «жовняр», «ляти», «дотикати», «ту», «блисло», «снити о чім», «не ручу», «друхотати». «Все те слова і форми, уживані галицько-руським народом; полонізмами можна назвати їх остільки хіба, оскільки і в польській мові є слова, витворені з тих самих пнів [коренів. – М. Л.], але такі слова є і в мові московській, і в чеській, і в других слов'янських: викидати такі слова з нашої мови для того тільки, що у інших слов'ян є подібні, се значило би добровільно обскубувати свою мову» [23, т. 28, с. 172–173].

«Не менше щасливий, – продовжував І. Франко, – є д. Чайченко і з вичисленням москалізмів у галицьких поетів», адже годі вважати русизмами слова «бездна», «всьо», «благати», «скала», «кришталь», «сніжний», «струя», «гомін» і «говір», «видить», «окови», «но», «теряти», «мрачній», «боязливо», «топір», «ну-ко», «ледовий», «пробудись», «лента» й ін. «Як бачимо, пуризм д. Чайченка являється тут дуже близьким сусідом незнання своєї рідної мови в різних частях краю і у різних писателів, навіть питомо українських» [23, т. 28, с. 173].

«До головних гріхів галицько-руських писателів він зачисляє й уживання “провінціалізмів”», тобто слів, котрі «властиво не існують в тім селі чи повіті, де живе д. Чайченко. Як властиво повинні би писати ті поети, коли б їм було заборонено

уживати таких слів народних, які вони чують довкола себе» і «яку властиво українську мову вважають обов'язковою панове пуристи? Мова Квітки, Шевченка, Котляревського для них замало чиста!..» [23, т. 28, с. 173]. Що ж стосується слів-«рутенізмів», або «кованих» слів, рясноту яких закинув Б. Грінченко галицьким письменникам (наприклад, «людство», «дійство», «світич»), то І. Франко, своєю чергою, дорікнув, що сам Б. Грінченко вживає чимало таких слів: «невикрутний», «дошкульний», «насмільюємось», «віршовник», «віршобудова», «з'єднання» тощо [23, т. 28, с. 173–174].

Щоправда, «багато подробиць д. Чайченко підносить зовсім справедливо», проте основною хибою його виступу «є не ті подробиці, а загальний погляд на розвій нашої мови». Адже Галичина за весь час свого історичного життя майже ніколи не становила однієї політичної й культурної цілості з Україною. «Якийсь час воно заносилося на те»: від Люблінської унії до «козацької хуртовини» 1648 року, коли у нас «народилася і почала гарно розвиватися перша всеукраїнська, дійсно національна література», коли такі письменники, як Г. і М. Смотрицькі, В. Суразький, Х. Бронський, І. Вишенський, К. Ставровецький, З. Копистенський, Я. Гаватович, Й. Галятовський та ін., писали мовою, «по-тодішньому близькою до живої мови шляхти і заможного міщанства, мовою, зрозумілою по всіх усядах Русі-України». Козацькі війни та Брестська унія розірвали цей зв'язок, тим-то й не дивно, що духовий розвиток народу та інтелігенції в обидвох частинах України пішов різними шляхами [23, т. 28, с. 174]. «Не тільки інтелігенція, вихована в інших школах і серед інших обставин політичних, але й народ з його мовою, звичаями і творчістю, не сходячи зі спільної української основи, все-таки проявляє багато відтінків, котрих годі не бачити, на котрі тяжко гніватися. <...> Адже ж се не жадне крадене добро, а здобутки дійової праці, котрі чомусь же народились і повинні вийти на користь цілості» [23, т. 28, с. 175].

Нарешті, І. Франко дійшов висновку, що змагання до витворення «одностайної» літературної мови недавно розпочали саме галицькі письменники. «Змагання те проявилось у них не гордим сектярським пуризмом, а охотою вчитися своєї рідної мови, черпати її з усіх джерел доступних: з ліпших писателів українських і з уст рідного народу. Тої стежки вони й держаться, завсїгди вважаючи, що мова, хоч і який коштовний скарб, не є все-таки найвищим скарбом; що життя народу і його розвій, придбання економічні, громадські і духові є скарби далеко важніші, для котрих мова є тільки одним із способів». Порівняно з українськими галицькі поети, на Франків погляд, «серйозніше дивляться на своє поетичне ремесло, ставлять собі вищі, серйозніші задачі», адже як-не-як дали в руки читаючої громади переклади «Фауста» Й. В. Гете, «Каїна» Дж. Г. Байрона, «Вільгельма Телля» та «Орлеанську дівчину» Шиллера, не кажучи вже про десятки томів повістей та шкільних книжок. На Україні ж «не лякається здобувати українському слову справді нові поля» тільки старше покоління письменників (П. Куліш, М. Старицький, П. Ніщинський), з молодших – хіба що В. Самійленко й Леся Українка, «хоч і на їх творах інколи видно впливи пуристичної секти» [23, т. 28, с. 175].

На статтю І. Франка Б. Грінченко вперше відреагував у листі до О. Кониського від 12/24 жовтня 1891 року: «“Зорі” 18-го числа одержав чомусь тільки клаптик і цілої Франкової одмови не читав, але й з того, що читав, видко “особливий” спосіб

полемізувати; рецепт такий: аще хоцещи свого ворога побити, а не можеш, то: 1) прочитай його статію неухважно і брешти проти того, чого там нема; 2) одмовляй на дріб'язки і кажи, що одмовляеш на важливе, а про важливе кажи, що се дріб'язки та 3) перебреши зміст листа, що писала та людина не до тебе, і надрукуй се (я справді писав про "Л[иса] Микиту", але прохав дозволу поробити в творіві одміни, щоб він зрозумілий був і на Україні рос[ійській], і Франко на се згодився; я почав виправляти і довго панькався, але потім мусив кинути, бо впевнився, що краще написати річ наново, ніж виправити "галицький віршовий виріб" – от чудовий термін!). Про такі "одмови" нема чого довго пам'ятати» [6, с. 32–33]. Щоправда, пізніше Б. Грінченко змінив свою думку про статтю І. Франка «Говоримо на вовка – скажімо і за вовка».

Стаття Б. Грінченка й відповідь І. Франка викликали широкий резонанс у наукових та журналістських колах. Московфільська газета «Галицкая Русь» (видавець і відповідальний редактор Іван Пелех) передрукувала статтю Б. Грінченка з анонімною передмовою «Недорозумѣнія сепаратистовъ» (1891. – № 157–160), в якій, зокрема, йдеться: «Наши литературныи сепаратисты декламовали до недавна, що малорусскій народъ въ Галичинѣ, Буковинѣ и Украинѣ говоритъ однимъ языкомъ, що тотъ языкъ есть разомъ и письменнымъ, т. е. литературнымъ языкомъ и що только языкъ, на которомъ пишутъ сепаратисты, есть чистымъ народнымъ языкомъ. <...> Но всякому извѣстно, що у насъ каждый сепаратистъ имѣетъ не только свое отдѣльное правописание, но и свой отдѣльный языкъ, вслѣдствие чего о одномъ малорусскомъ литературномъ языкѣ не можетъ быти и рѣчи, а то по той причинѣ, що для ознаменованія своего сепаратизма и для возможного далекого отдаленія мнимой малорусской рѣчи отъ русского языка, авторы сепаратистовъ употребляютъ найкрайнѣйшии провинциализмы, самовольно куютъ слова и выкидаютъ изъ чистого малорусского языка каждое слово, употребляемое в общерусской рѣчи. Ненависть до "московского" языка играетъ у нихъ такую роль, що они не надумуются чисто мало-русское слово, если оно похожее на великорусское, заступити польскимъ. Вслѣдствие того языкъ, употребляемый авторами сепаратистовъ, есть карикатурою малорусского языка, и онъ ровно непонятенъ галичанину и украинцу» [17, № 157, с. 1].

Автор передмови звинуватив Б. Грінченка в тому, що, критикуючи мову Масляка, І. Франка, Горницького, Ю. Шнайдер, сам писав не на «чистомъ малорусскомъ нарѣчїи», а старався зробити свою мову «кумедною сміховиною», вживаючи слова «поет-віршовник», «віршобудова», «твори», «вислов» та ін. «Употребляемый сепаратистами языкъ, – йдеться далі, – если такое безобразіе можно назвати языкомъ, совсѣмъ не малорусскій, а "кумедна мова". Причина того явленія ясна: сепаратисты, стараясь якъ найбільше отдалити малорусскую рѣчь отъ "московского" языка, выкидаютъ въ своихъ "творяхъ" всѣ слова, общїи якъ малорусской, такъ и великорусской рѣчи, дабы между ними не было ніякой связи, и замѣняютъ ихъ чисто польскими или даже латинскими словами, куютъ новыи, народу совсѣмъ неизвѣстныи слова, или русскїи выраженія перекручуютъ такъ, чтобы они не были похожи на русскїи». Це, на думку аноніма, призводить до того, що українці не можуть зрозуміти один одного і навзаєм звинувачують кожен кожного у вживанні іншомовних слів. «Такъ н. пр. п. Чайченко,

– очевидно знатокъ “украинской мови”, если берется ю критиковати – утверждать, що п. Франко употребляетъ “безліч москалізмів”. <...> Тѣмъ доказаль п. Чайченко, що или дѣйствительно не знаеть галицко-русского нарѣчія, или притворяется въ его незнаніи» [17, № 160, с. 1].

«Намъ кажется, однако, – підсумовано в виступі, – що в стремленіи сепаратистовъ создати “кумедну мову” больше злой воли, чѣмъ тупоумія. Такъ н. пр. п. Чайченко чистой нитки не оставилъ на своихъ галицкихъ единомышленникахъ за ихъ “мову”, а самъ пишетъ если не хуже, то не лучше ихъ. То обстоятельство доказуетъ цѣль тѣхъ “чистителей” малорусской рѣчи. Они стараются довести письменную малорусскую рѣчь ad absurdum и доказати, якъ то уже сдѣлалъ п. Чайченко, що “твори” галицкихъ “писачів” непонятны украинцу, а украинскихъ галичанину, одновременно же сдѣлати “московскій” языкъ ненавистнымъ для малороссовъ и вывести изъ того хаоса заключение, що малороссамъ необходимо принять польскій языкъ jako литературный» [17, № 160, с. 2].

Б. Грінченко дав відповідь безіменному дописувачу «Галицкой Руси» під назвою «Додаток до замітки “Галицькі вірші”» (Зоря. 1891. – № 24. – 15/27.XII). «Маненька спірка про мову у галицьких віршах – се наше хатнє, сімйове діло, ми його рішимо в своєму гурті і певне той рішенець не на користь буде нашим ворогам. Ми проміж себе, в своєму гурті можемо й про далеко важливіші речі сперечатися, але це нітрохи не пошкодить нам іти до однієї мети вкупі, і такі люде, як д. Франко, все ж сидітимуть на покуті в українській хаті, в тій хаті, що й на поріг до неї не ступлять баламути, прихильні до встрявання в чужі справи. І коли б трапилося так, що нас, українців-русинів з Росії, яким (неможливим справді) випадком змушено не писати так, як ми пишемо, то ми – і хвилини не вагаючись – почали б писати такою мовою, якою тепер пишуть автори тих галицьких віршів, знаючи добре, що хоча вона й не зовсім відповідає нашим смакам та завичкам, але все ж вона нам – своє, рідне» [25, с. 476].

На полеміку між Б. Грінченком та І. Франком одним із перших відгукнувся Мусій Кононенко (Школиченко). У статті «Чайченко і Франко» (Зоря. – 1891. № 20. – 15/27. IX) він оцінював її радше з морально-етичних позицій. «І Чайченко, і Франко, по моїй думці, винуваті обидва. Вина їх не в тому, що зачепили вони цікаву річ про чистоту нашої мови, а в тому, що зачепили не так, як треба: Чайченко заявив, що писатиме свою критику тільки на користь язика, коли ж почав писати, то з’їхав на авторів і не пошановав їх авторського самолюбства. Спіткавшись з цим, Франко зараз же спалахнув і, хоч сказав, що не буде заступатись ні за кого, заступився і за себе, і за своїх товаришів по письменству. Заступаючись, не вдержавсь, щоб не шпигонуги Чайченка».

Школиченко добачив велику несправедливість у словах І. Франка про те, що в мовознавчі дискусії мають право встрявати лише дипломовані фахівці-філологи: «Язык виробляється не філологами, а письменниками і взагалі всією національністю, а коли так, то наш святий обов’язок допомагати розвою мови всім: і філологам, і нефілологам <...>» [12, с. 396].

«Я певний, – продовжував дописувач, – що коли б д. Чайченко, починаючи свою критику тільки на користь мові, так повів її і далі, себто не чіпав авторів, а брав тільки

слова та вирази, не показуючи, кому вони належать та подавав на їх місце другі кращі і суцільно народні слова та вирази, то певне і д. Франко загомонів би інакше, у його мові не процвітало б так багато розжевреного авторського самолюбства. Д[обродій] Франко забув ще й про те, що критика Чайченкова зовсім не зменшає собою популярности галицьких письменників, бо кожний читач бачить у згаданій критиці не письменників з їх напрямками, думками і т. і., а тільки поодинокі слова та вирази, і такі, з якими не згодитись не можна». Школиченко сприймав галицько-українську літературу як «єдину неділиму» й доводив, що українці (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко) зробили для розвитку української мови значно більший внесок, ніж галичани.

На думку М. Кононенка, «чудно віднісся д. Франко до критики Чайченка»; «добре, коли на цьому тільки й скінчиться, коли не перейде все оце на ґрунт самолюбства, а піде доброю стежкою у тому ж таки напрямку, т. є. очищати нашу мову заміною поганеньких слів хорошими». Він не погодився з тезою І. Франка про те, що викидати з мови слова, які мають спільні з іншими слов'янськими мовами корені, – означає «оскубувати свою мову». «Слова викидати треба не того, – радив він, – що такі самі є у других слов'ян, а того, що багато деяких слів устаріло, багато теж, як справедливо зауважив д. Франко, викованих на Україні, тоді саме, як народ має власні, не ковані, чудесні слова, але письменники не шукають їх і не хочуть шукати». Наприклад, не «видав», а «впорядкував, напечатав, надруковав»; не «переклад», а «переказ», не «дія», а «справа, вчинок», не «ява», а «вихід», не «збірник», а «складка», або «скіпщина, скупщина» тощо [12, с. 396].

Школиченко не пристав і до тези І. Франка, що «мова не є все-таки найвищим скарбом» і що значно важливішими є економічні, громадські й духові здобутки народу. «Мені здається, що мова дуже, дуже головна річ! Мова, і тільки єдина мова будить національне самопізнання і становить його на непохибний ґрунт. Де нема язика, там нема духового розвою, нема науки, нема національної сили, нема і самої національності. Язык класифікує чоловіка і робить з його сім'янина вістимої національності. Язык помагає перейняти умогляд народу, сотворившого цей язык, помагає зрозуміти заховані в його найвищі, ледве досягаємі ворушіння розуму, а також і самі найтонші окремності власного умогляду, злитого з чоловіком природою органічно, язык помагає чоловікові ділитись впечатками, вихопленими з найвужчих, всесвітніх, з другими людьми і цим самим допомагає їм робити поступ, язык вабить одного чоловіка до другого, мимохіть находить своїх братів там, де чоловік і не шукає <...>. У язичу майже виявляється весь чоловік! <...> І моя думка: дбай про духовий розвій, про економічний побит, про всі громадські справи якнайщиріше, але ще більше дбай, щоб ожило національне самопізнання, національна сила, а речі ці оживля і становить непохибно на ноги єдиний язык» [12, с. 397].

Ілля Кокорудз у статті «Причинок до спору язикового» (Зоря. 1891. – № 24. – 15/27. XII) зазначив, що «проти основних закидів щодо дійсного псовання і занечищення язика ніхто не може виступати; противно, правдива критика язикова єсть в розвою кожної бесіди літературної потрібна». Однак звернув увагу «на спосіб критиковання п. Чайченка» і спробував «пригадати деякі обставини, впливаючі на розвій язика, на котрі п. Чайченко призабув» [10, с. 471]. Вишукуючи іншомовні й ненормативні слова

та конструкції в мові галицьких поетів, Б. Грінченко, на думку І. Кокорудза, «сам себе ставить ареопагом, свій язык, котрим пише, і свою сторону, в котрій языка навчився. Кождий мусить признати, що то критерієм завузьке і хвійне». Українцям, «котрих є сила і у котрих засоби грошеві суть значно більші, як у нас, галичан», диспутант радить взятися за написання праць з історії української літературної мови та укладання «історично порівнюючого словаря языка»: «бо тоді показало б ся, що не одно слово, що кому видається церковним або москвіцизмом, є найкращим дуже давнім, питомим народно-руським словом, котре, противно, москалі собі присвоїли». Звідки, за логікою І. Кокорудза, Грінченкові відомо, що слово, котре той називає рутенізмом, не є українським, а запозиченим?

Автор звернув увагу на відмінні обставини розвитку літературної мови в Україні й у Галичині. Указ 1876 звів уживання української мови в Україні до сфери белетристики – «очевидно, поле завузьке для розвою языка так великого народу», де письменники кожний народний вираз приймали за свій, не достерігши, що в ньому могли бути і русизми, й полонізми (наприклад, в оповіданнях О. Стороженка або П. Куліша). У Галичині ж українська мова здобула собі ширше поле для вжитку. Нею «ту витається цісаря, виголошується мови політичні в соймі, ним викладається всі предмети в гімназіях, він розлягається з катедр університетських, ним пишуться письма і розправи філологічні, історичні, математичні, фізичні, правничі і т. і. О кілько, отже, ширший круг ужиття, о тільки ширший його розвій, і то розвій природний». Тому виникнення в мові неологізмів, як і запозичених слів, І. Кокорудз вважав закономірним. «Язык руський зівся [зміцнів. – М. Л.], бо у нас минув період несвідомого тільки наслідования мови люду, а настав через школи період свідомого наукового аналізу руської бесіди, пізнавання його історичного розвою, порівнювання з іншими мовами» [10, с. 472].

На різний розвиток мови в Галичині й на Наддніпрянщині, на її «делікатність, гнучкість і огладу» впливає теж той факт, що «на Україні рідко язык українсько-руський є розговорним між тамошньою інтелігенцією», тим часом у Галичині «говорять ним як в простій хаті, так і в найелегантніших і найвищих салонах». Усе це й призвело до того, що літературна мова галичан значно відрізняється від мови наддніпрянських українців. «Але дарма, – підсумовував І. Кокорудз. – Як ми учимся зі словарем в руці деяких слів українських, так най звольте і українці вийти трохи поза свою тісну межу і навчитись трохи і від нас. В той лише спосіб може вироблятися єдність і розуміння» [10, с. 472].

Не залишився осторонь дискусії й Агатангел Кримський (А. Хванько), який долучився до неї розлогою працею «Наша языкова скрута та спосіб зарадити лихові» (Зоря. – 1891. – № 24. – 15/27. XII). На його думку, «В. Чайченко через необачність зовсім невірною представив стан речей. Франко в своїй відповіді йому здебільша одвітив гаразд, але ж несправедливо віднісся до самого Чайченка, бо ж звісно, що коли Франко є найперший письменник в Галичині, то Чайченко – перший між новітніми українськими; опроче, будь-що-будь його твори найбільше од усіх українських підходять до Франкових». А. Кримський заперечив вихідне положення статті Б. Грінченка, буцімто українські читачі не читають галицьких поетів. Якщо так, то винна в цьому не мова творів, а їхній зміст: «Українці можуть читати галицькі вірші, та й читають, коли ті вірші того варті

своїм змістом»; «коли трапляється в них москалізми, то ми второпаємо, а полонізмів, дуже незрозумілих українцям, у їх не гурт» [14, с. 472–473]. Вірші ж І. Франка на цьому тлі вигідно вирізняються від інших.

Також А. Кримський відзначив, що є, безсумнівно, такі галицькі поети, котрі не надто добре знають не лише українську мову, а й галицьке наріччя та вживають чимало полонізмів, і пояснив це тим, що польська мова чи не така ж рідна галичанам, як на Наддніпрянській Україні російська; «а найчастіше вона була задля інтелігенції навіть ріднішою, ніж рущина чи українщина»: «пориви душі найзручніше вимовити на тій мові, якою хто думає». Проте «критикування “полонізмів” – це ґрунт дуже хиткий: треба бути сильно-сильно обачним, щоб часом не залічити до барбаризмів таке слово, яке може претендувати на права горожанства». Не є, на думку А. Кримського, полонізмами слова «тручати» («відтрусити» – це зовсім не рідке подільське слово); «ляти» («в трошки зміненим виді “ляти” – звичайнісінько київська форма»); «жовняр» є в піснях Правобережної України тощо. «Як же, значиться, поводитися супроти подібних слів? Чи можна вважати їх за польські і викидати зо скарбниці мови? Очевидячки, так раптом рішати цього діла не можна, бо в таких злучаях критерієм не може бути походження слова. Справді-бо: який нам клопіт до того, що якесь слово або схоже з польським, або навіть живцем узято з польської мови, – який нам клопіт, раз воно вже усвоєне, стало рідним, вживається не якоюсь однією особою, але народом на чималім обширі?» «Помилки ж українських критиків галицької мови виходять з того, – вважав Хванько, – що важко пізнати як слід усі українські наріччя з самих уст народу, а доводиться обмежатися мовою якоїсь однісінької губернії (а то часом й однісінького повіту)», а тим часом «багацько слів “галицьких” є найщиріші українські» [14, с. 473].

Автор зізнався, що хотів оборонити насамперед І. Франка, «котрий чим-чим, а полонізмами затого не грішить». «Мені траплялося бачити, – йдеться у статті, – що українці (але не українофіли), не знаючи мови галицьких часописей, все-таки легше розуміють Франка, ніж писання таких українських пуристів, як Трохима Звіздочота. <...> Далі, багатьох українців я знаю, котрі мусили повірити в однаковість мови української й галицької, коли прочитали Франка: воно правда, що Франко часто пише навіть не по-галицьки, а по-українськи, – надто це виявляється на формах граматичних та на наголосах» [14, с. 474].

Щодо слів-«москалізмів», то Б. Грінченко й тут, за А. Кримським, «не мав права так узагальнювати річ», адже в пісенній творчості галичан та буковинців є чимало слів, схожих з російськими, – «це попросту слова стародавні, а ніякі москалізми». Дописувач покликався на авторитет російського вченого О. Соболевського, котрий показав, що «окающее» наріччя російської мови (північне, новгородське) має чимало спільних ознак із галицьким та буковинським діалектами української. Про граматичні форми, синтаксис, наголоси в галицьких поетів В. Чайченко «пише щось кумедне, і видно, що він як неспеціаліст ніколи не читав ані Міклошича, ані Житецького, ані “Studien” д-ра Огоновського»; «там він дізнається, що повиписувані їм форми зовсім не вигадані галицькими поетами, а є щиронародні, щироруські і навіть стародавні» і «“язичіє” галицьких віршів <...> не таке-то вже неукраїнське». На доказ цього А. Кримський

навів низку суто народних, почерпнутих із фольклору, а не літературних, форм: «померший», «тобой» та ін.

Отже, підсумовував А. Кримський, слова, що їх уживають галичани і що на позір здаються польськими чи російськими, часто функціонують і в Україні; є в українській мові, безперечно, чужі слова, однак нехтувати ними не варто, бо вони вже стали рідними, краще зрозумілими, ніж деякі «широукраїнські»; багато слів, які здаються чужими, «є щирі русько-українські, себто в душі мови: quasi-москалізми живуть в устах неросійської України, а quasi-полонізми є в давніх руських пам'ятках, коли Полонії Русь іще не знала» [14, с. 475]. Тому, аби критикувати мову, «треба пізнати її геть усю, мову всієї Руси-України, а тоді вже здаватися на “чуття мови”». Інакше ж легко впасти в помилки; от і в Чайченка дещо є щира правда, дещо – непевне, а дещо – зовсім не до ладу» [14, с. 475].

Котрий діалект української мови стане визначальним при формуванні літературної мови – покаже час; «такі спірки марні, смішні й некорисливі». А. Кримський пристав на думку І. Франка, «що не час іще цим ділом клопотатися: такі справи рішення не теорією, <...> а написаними творами. Те з нарочий стане пануючим, яке зробить найбільше на ріднім полі, – яке видасть найкращі писання». «Якщо досі галичане прийняли багацько слів українських, а декотрі (от хоч би й Франко) намагаються писати прямо по-українськи», то найголовніша причина такого явища, на думку А. Кримського, полягає в тому, що «з України досі йшло світло в Галичину, твори українські ідейно стояли вище од галицьких та й мали вплив; той вплив давніших письменників українських ще й тепер відчувається, і, може, буде ще довгенько. Якщо й досі галичани дають у своїх часописах перевагу українському елементові перед місцевим, то це за певне не стільки через усякі теорії, скільки через те, що українські писателі кращі од їхніх: себто і тут має силу моральний вплив». Як складеться далі, коли українські письменники «все дрібнішають та дрібнішають», «а в Галичині тим часом розвивається Франко»? «Я ще не хочу згоджуватися з Драгомановим та думати, ніби “певна групка галичан” вже й перевершила українських писателів ідейно, але, здається, можна лякатися, що колись віщування Драгоманова здійсниться, маленька Галичина переважить велику Україну» [14, с. 475].

На завершення А. Кримський дав практичну пораду: відрізнити суто українське слово від іншомовного допоміг би російсько-український словник, який призвичаював би публіку до слів-локалізмів і тим розширював би межі функціонування української мови, – і закликав узятися до такої праці [14, с. 476].

Дещо пізніше, у листі до Б. Грінченка від 24 лютого 1892 року А. Кримський писав: «Ви помиляєтесь, гадаючи, що я закликаю всіх до “галицької” мови. В своїй статті я обороняв тільки Франка, а решту гудив, бо вони пишуть навіть не по-галицькому (не по-народному). Але я знаходю, що до галицької мови ми повинні бути терпимі, між іншим і через те, що мова Правобережної України не дуже-то одрізняється од неї» [15, с. 45].

На полеміку між Б. Грінченком і І. Франком віршем «На перелазі» (Зоря. – 1892. – № 1. – 1/13.1) відреагував Л. Глібов. Перелаз у його творі – це алегорична межа між старим і новим роками. Старий рік підійшов до перелазу з подряпаний носом і на запитання Сатурна відповів:

«Се... Чайченко так удружив, –
Промовив той і засмутився, –
Пошелестіти захотів
І просторікати заходився.

Поетів наших осміяв,
Чорнилом ліру їх обляпав;
Я дуже заступатися став,
А він, завзятий, ніс подряпав».

Не поділяв Л. Глібов поглядів Б. Грінченка, про що свідчить наступна строфа:

Старий Сатурн зареготавсь:
«Ну, добре ж, – каже, – любий сину!
Хоч трохи лиха і набравсь,
Не жаль, бо за свою родину» [7, с. 1].

У дискусії про українську літературну мову взяв участь також І. Верхратський (під псевдонімом Лосун). У статті «В справі мовній і декотрі замітки про книжки для українського люду» (Зоря. – 1892. – №№ 7–9) він, зокрема, писав: «Аж тут довелось нам недавно прочитати критику на язык галицьких письменників вже не від тих людей, що у нас лише спинюють природний розвиток языка народного [Верхратський мав на увазі москвофілів. – *М. Л.*], але від чоловіка щирого, письменника знаного, котрий, однако ж – таки нігде правди діти – прикwapно до критики взявся. Не охота шкодити нашому языку, але надто велика ревность і занадто велика певность в доброту свого вчинку руководила ним» [3, с. 137]. Визнавши, що «язык народу не єсть виключно його єдиним добром», автор статті зауважив: «Язык єсть одним із найважніших прикмет і скарбів народу. Стратить нарід свій питоменний язык – перестає бути народом, перетворюється, нікчемніє, розпливається, як слина по воді, межі іншими народами. То теж кожний нарід, що почуває себе народом, дорожить рідною бесідою. Хто ображає річ народну, той ображає святощі народні, ображає весь народ». За концепцією І. Верхратського, народ є носієм і зберігачем мови, а нечисленній, одірваній від народу інтелігенції, «котра ледве вміє говорити по-руськи», «припадає <...> рідної бесіди вчитись». Коли ж представники інтелігенції пишуть рідною мовою задля народу, то докоряти їй за це не варто. Якщо за основу літературної мови взято «наріччя українське», отже, доречно уживати переважно українських форм, доступних і зрозумілих усім, зокрема й галичанам. До того ж, українська літературна мова має свою історію й традиції, закладені творчістю українських класиків: І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Марка Вовчка та ін. «Твори новіших українських писателів подекуди дуже цінні, та під зглядом языковим вимагають зоркого критичного ума, розріжнюючого слова новоутворені від дійсно людових». Твори ж галицьких письменників, за І. Верхратським, «також вимагають основнішої критики», однак з погляду мови тут спостерегається

незаперечний поступ, адже більшість із них пишуть чистою українською мовою, лише подекуди змішуючи слова українські і галицькі, «чого їм, однако ж, не считати гріхом, бо не пишуть наріччям, а стараються писати язиком малоруським». «Язик-бо літературний мусить служити яко довідний середник до цілі, котрою єсть образовання народне. Про тое язик літературний руський, если має єствовати і свою задачу сповняти», мусить дійти до досконалості, здобувши «зв'язкість, ясність, определеність (прецизію) вираження» [3, с. 138].

Зокрема І. Верхратський доводив, що слова «невіста», «ляти», «ручити», «гомін», «сніжній», «топір», «окови» та ін. є українськими, вживаються в багатьох закутках Галичини [3, с. 157]. «Не знаю, – вів далі він, – чом жахається п. Чайченко слів утворених; кождий майже писатель творить слова; коли утворить добре, так тоті слова приймаються; слова нездалі звичайно не звертають на себе уваги»; «заслуга писателя ціниться загалом після того, що він доброго зробить для рідної словесности, а не після яких кілька слів неудатних» [3, с. 158].

Автор допису поділяє погляди Школиченка на українську літературу як на єдину й неділиму. В Україні на народній мові почали писати раніше й більш талановито, ніж у Галичині; галицькі письменники не виявили стільки оригінальності у відтворенні народного життя, як українські. «З другої же сторони, <...> галичани в деім станули вище українців. Іменно щодо язика самого видимо у галицьких народовців напрям виробляти літературний язик малоруський, і звідтиля така честь у галичан-народовців зарівно для наріччя українського, як і для всіх наріччій малоруського язика. Інакше українці. Они – нігде правди діти – трохи що не цураються нашим галицьким наріччям з різними його підріччями і говорами», що є, на думку І. Верхратського, великою хобою, адже Галичина зберігає багатий мовний матеріал, який може збагатити українську лексику («словню»). Коли галичани сумлінно вивчають твори українських письменників, то українці, зустрівши незнайоме їм слово, називають його польським або московським. Окрім того, в галицьких українців краще вироблена наукова термінологія [3, с. 173]. Усе це повинно спонукати наддніпрянських письменників ближче знайомитися з галицькою літературою [3, с. 174]. «Жаде з писателів ні українських, ні галицьких нехай не думає, що він вже пізнав весь язик народу, і нехай не захочує приписувати закони другим» [3, с. 175]. На завершення І. Верхратський закликав письменників з обох боків Збруча пильніше приглядатися один до одного.

Статтею «Кілька слів про нашу літературну мову» (Зоря. – 1892. – № 15–16) Б. Грінченко спробував підбити підсумки дискусії. Тримаючи в полі зору дописи І. Франка, Кононенка, І. Кокорудза, А. Кримського й І. Верхратського, він зазначив, що вести річ про літературну мову мають право не лише фахові філологи. «Думаю також, не згоджуючись з д. Франком, що перспектива з-над степового Дніпра може бути не менш широка і далекоюсяжна, як і з львівських вулиць». Б. Грінченко висловив вдячність усім опонентам, котрі відгукнулися на його статтю, «за показання на <...> справжні помилки». На мову, як і на кожну річ, за Б. Грінченко, можна дивитися з різних кутів зору: «спеціально-наукового, філологічного» та «з погляду корисности задля літератури од такого чи иншого напрямку в мові у письменників, що працюють задля тієї літератури». Щодо

першого, то будь-яка мовна форма цікава й має право на життя, бо «вона є натуральним послідком тих чи інших процесів мовних». Що ж до другого аспекту, то не кожна форма має право на місце в літературній мові й не кожна форма, що має на це право, входить до літературної мови й живе в ній. «Мова-бо літературна виробляється не по кабінетах у філологів, а на широкій арені широкого розумового життя під впливом багатьох умов та обставин, і ці умови та обставини часом так впливають на розвиток літературної мови, що можуть значно одірвати її од рідного ґрунту». Від літературної мови, за Б. Грінченком, доцільно вимагати, щоб вона була якомога зрозумілішою народові й інтелігенції (як не парадоксально), адже українська інтелігенція в Росії відбилася від своєї національності, «змоскалилась», і в більшості випадків російська мова рідніша для неї за українську. Ця інтелігенція знає хіба що народну, але не літературну українську мову, яку вона не завжди добре розуміє. Тим-то для поширення української літератури треба дбати, щоб ця мова була зрозумілою й інтелігенції, а тим часом галицькі діячі на стан української інтелігенції в Росії не зважають [26, с. 298].

«Але я все ж не можу згодитися з тим, – продовжував Б. Грінченко, – щоб упевнення д. Франкове, що його вірші переписуються на Україні російській, могло що-небудь довести, опріч того, що існують дві-три нарізні людини, що цікавляться сими річами. <...> Галицькі твори (опріч, як я вже і тоді казав, оповіданнів д. Франкових та Федьковичевих) у нас затого не читаються, найбільше ж вірші (хоча ми цілком признаємо значний поетичний талан, напр[иклад], у д. Франка)» [26, с. 297].

Окрім того, Б. Грінченко пояснював, що, пишучи статтю, мав на увазі літературну мову; він помітив «у галицьких поетів <...> недобрый напрямок»: вони, бажаючи якомога швидше бачити свою мову виробленою, з одного боку, засмічують її іншомовними лексемами (переважно польськими й російськими), з іншого – захаращують її місцевими формами [26, с. 298]. У примітці зауважував: «І д. Лосун, і д. Франко доводять мені, що слова благати, кристаль, гомін, гомоніти – щиро українські слова. А де ж я казав, що ні? Жалкую, що вони не уважно прочитали те місце в моїй замітці, де казано про ці слова: там стоїть цілий ряд слів справжніх українських (між їми й ці слова) і паралельно наведені чужі слова, що вживають їх галицькі поети» [26, с. 310].

«Ні, – провадив далі Б. Грінченко, – коли хочемо довести, що те чи інше слово має право на місце в літературній мові, то мусимо дати докладніші доводи, ніж той, що воно отам-о стривається». І. Франко стверджував, що слово «луч» зустрічається в Т. Шевченка, й тому має право вживатися в літературі. «Але і генії люди, – заперечував В. Чайченко, – і не вільні від помилок. Відомо, що Шевченко прихильний був до церковно-слов'янських слів, а останніми часами свого життя почав навіть писати поему мовою, однаково зрозумілою і українцеві, і москалеві. При таких обставинах його позичання з ц[ерковно]-слов'янської мови легко могли переходити через межу можливого, і саме в наведеному прикладі я й бачу такий перехід через межу» [26, с. 310]. Окремі слова в поезії Т. Шевченка, на думку Б. Грінченка, є запозиченими й для широкого вживання в літературній мові непридатні: «Я казав, що слово луч **тим** не треба вживати, що ми маєм свої слова: промінь, проміння, <...> а д. Франко каже, що його вживав Шевченко, не наводячи ніяких інших доводів» [26, с. 311].

Б. Грінченко погодився з І. Верхратським у тому, що «в літературню мову не можна пхати без огляду кожне народне слово», адже мова в народному (фольклорному) творі – «річ більш інстинктова», і той твір може виникати під різними впливами й мати в собі запозичені слова або локалізми. Крім того, в народній мові є чимало таких форм, «що одному здаються зовсім чужиною, а другому – своїм. Се цілком натуральна річ – згадаймо, як вироблялась наша літературня мова». Проблему слововживання могла б вирішити «з певних джерел виїнята повна популярна українсько-руська граматика, повний певний словар». Якщо ж завести в літературню мову надто багато запозичених форм, «то од цього мова псується». Б. Грінченко запропонував таке вирішення проблеми: «Коли маємо два слова на одно розуміння, і одно з їх певне українсько-руське, а друге, може, певне, а може й ні, то мусимо вживати саме певне слово, залишивши питання про друге до того часу, коли зросте наша філологія. Це не єсть пуризм, це єсть тільки не обхідна в нашому становищу обережність» [26, с. 311].

Скептично ставився Б. Грінченко й до т. зв. кованих («роблених») слів, особливо коли вони створені невдало. «Мене дивує, – зазначав він, – що дд. Франко та Лосун вважають за роблені такі слова, як не викрутний, дошкульний, насмілюватись, звеселитися, нековирний (слово, правда, негарне). Можу впевнити їх, що всі ці слова вони могли б почути з народних уст, напр[иклад], хоч у Харківщині або Полтавщині. Здається їм кованим і вислів мовний мотлох. Але ж мотлох ніяк не можна назвати кованим уже через те, що це слово є в польській мові, – коли вже воно не наше, то не коване, але позичене. Та я думаю, що воно не позичене, а таки наше <...>» [26, с. 312].

Автор статті виступив проти термінології І. Верхратського, котрий називав мову галицьких письменників «язиком малоруським», частиною якого є «наріччя українське». «Наше ім'я давнє – Русь просто, але через те, що його в нас мов перейнято, через те, що є два руських народи, ми звемо себе Україна-Русь, а свою мову українсько-руською. <...> “Язика галицько-руського” не може бути, як не може бути “язика херсонсько-руського”. Над усіма цими частинами з одного великого цілого: над Київщиною, Буковиною, Полтавщиною, Херсонщиною, Галичиною і т. д. стоїть одно загальне ім'я: Україна-Русь; по всіх цих частинах живе один народ: українсько-руський і балака однією мовою: українсько-руською. Так я дивлюсь на нашу справу. Так я дививсь і тоді, як писав замітку “Галицькі вірші”». Одразу впадає у вічі, що Масляк пише мовою, відмінною від Шевченкової. «Отож проти цих одмін я і повстав; повстав же во ім'я тієї мови, якою написані твори у Шевченка, у Куліша, у Квітки, у Левицького, у Кониського, у Мирного, у М[арка] Вовчка» [26, с. 313]. «Прийшов тепер час, – підсумовував Б. Грінченко, – коли мусимо дбати про єдність, про один духовий напрям, а значить і про одну літературню мову. На це нема чого очі замазувати усякими “галицько-руськими язиками”». Він запевнив, що українські письменники й культурні діячі не гордують здобутками галичан, зауваживши, що «все ж мова у письменників з України російської чистіша, ніж у письменників з України австр[ійської]. <...> Тим хай вони [галичани. – М. Л.] не пишються, не кажуть з якоюсь погордою про тих, що вчаться мови “з власної пильности”. Коли одні

“з власної пильности”, борючись з усякими перешкодами, не можучи навіть (з-за цензурних заборон) мати свого словаря чи граматики, навчилися хоч сяк-так своєї мови і дали таких майстрів у їй, як Квітка, Шевченко, М[арко] Вовчок, Куліш, Левицький, а другі (це кажуть самі ж вони) не досягли і того, маючи всякі до вчиття способи, то це тільки може робити честь тим “з власної пильности” вченим, і всяке глузування стає тут не на користь тому, хто глузує, хоч би він був і талановитий письменник, як-от д. Франко» [26, с. 314].

На статтю «Кілька слів про нашу літературну мову» листом до Б. Грінченка від 28 серпня 1892 року відреагував А. Кримський: «Здобув я й “Зорю”, ч. 16-е, де є Ваша стаття про мову. Шкода, що Ви того Кокорудза дуже делікатно зачепили: варто було б йому завдати гарного прочухану за його буржуазні гадки. Швидко після того, як я написав торік у “Зорі” про мову, я був аж каявся, бо прочитав замітку Кокорудза; я тоді ж таки подумав: “Гм! А може, моя статейка (хоч і проти моєї волі) наведе галичан на ті самі рутенські погляди, які висловлює пан Кокорудз?!” Признаюсь Вам, що боронив я галицьку мову зовсім не через те, що вона мені люба, – о ні! Навпаки, я б дуже радів, коли б галичани писали достоту так, як українці. Але мною керувала думка: *Pereat mundus, fiat justitia!* [Хай загине світ, але здійсниться правосуддя! – М. Л.]. Мені думалось і думається, що примусювати галичан жертвувати рідною (і що найголовніше: простонародною-таки) мовою задля української – це буде несправедливість, кривда задля галицьких мужиків. Очевидячки, я й на думці не мав обороняти львівську рутенщину, яка є ще чужіша галицькому простому людові, ніж українська мова...» [15, с. 87–88]. А 29 серпня в тому ж листі додавав: «Франка Ви ляли, а скажіть по-щирості: чи багато галицьких націоналістів можуть його перевершити мовою? <...> Радикали, як Ви справедливо завважали в своїй статті, багацько позичають російських слів: але ж не забудьте, що таким способом вони хтять не до російської мови наблизити свою, а до української, – хтять утекти од рутенщини» [15, с. 91].

Питання мовно-літературної полеміки Б. Грінченко порушив також у циклі публіцистичних виступів «Листи з України Наддніпрянської», вперше друкованих у газеті «Буковина» (1892–1893) за підписом Вартовий. Народжений у відповідь «Листам з на Наддніпрянську Україну» М. Драгоманова, цикл містить також ознаки протистояння між радикальною й народовською пресою. У листі 2-му він, зокрема, писав: «Торік у “Правді” зауважено галицьким письменникам про те, що вони через лад підхилилися (в мові) під чужий вплив. Непогано було б зауважити се також і нашим письменникам. Д[обродій] Чайченко, правда, дещо про се каже, але мало. Тим часом ся річ вимагала б ширшого розгляду. Безперечна річ, що галицькі помилки в мові шкодять нашій мові навіть і на Україні Наддніпрянській, бо є вже люде й тут, що переймають їх у Галичині, да й собі вживають. Але безперечна також і та річ, що і ті помилки в мові, які роблять письменники з України Наддніпрянської, мають вплив і на письменників з України Наддністрянської, особливо в Галичині. Хоча не можемо не сказати, що з боку мови російські вкраїнці взагалі все ж стоять далеко вище за галицьких. <...> Зате вірші і в галичан, і в буковинців – ніде правди сховати – не можна читати у нас, і се не через ті чи інші не вживані в

нас слова і форми, а власне через наголоси: вони часом дуже відмітні від наших. На се треба неодмінно звернути увагу та якось полагодити справу» [1, с. 2].

У листі 13-му Вартовий повторив думку про те, що вірші багатьох галицьких письменників, наприклад, К. Устияновича і Лосуна (І. Верхратського), не надаються до читання. Звісно, в українському письменстві можна знайти твори більш вартісні, «але ж добре ще треба знайти, а погане зараз і саме лізе в очі. До того, добре знайти у нас і нелегко – раз тим, що добре здебільшого не може дістатися до Росії, а друге, що чоловік, начитавшись отаких авторів, як згадані, облишує й шукати доброго. До того, ще частина з самих же українців голосно каже, що того доброго таки й нема. Ми саме кажемо тут про галицьких “радикалів”. Вони-бо у “Народі” засуджують гуртом усю “народовську” пресу яко нікчемну. Вони, обстаючи за вільну думку й слово, за справді вільні державні форми, роблять се часом так, що шкодять українській справі своїми повсякчасними підозрюваннями якихсь схованих ретроградних тенденцій у кожному творі, що виходить “народовським” коштом. <...> Ми не вороги критиці – навпаки: ми вельми вдячні за неї “радикалам”, думаємо, що їх критика робить безперечну користь українській справі, але можна б було бажати, щоб ся критика була трохи обачніша, не нападалась на авторів за ті думки, які сама ж їм надала і врешті не думала б, що, мов, у нас тільки все гарно, а он у них так усе погано. А що так “Народ” думає, – так се видно з багатьох прикладів <...>» [2, с. 1–2].

І далі: «Деякі галицькі видання такі, що в них літерально затого нема чого читати. До того, ще рутенська галицька мова просто відпихає свіжого читача», «галичане, особливо товариство “Просвіта”, що й досі ніяк не зважиться перейти на фонетику, ще й виправляють роботи, присилані з України російської», а «галицькі редактори мало дбають про те, щоб зацікавити російського читача» [2, с. 2].

Ведучи мову про переклади чужих творів на українську мову, Б. Грінченко зазначав у листі 16: «Що ж до галицьких перекладів, то вони русинам російським і вкрай нездатні своєю мовою, а ще більш своїм віршем: таке віршоматство, як галицьке, не може читати у нас ніяка жива людина, oprіче хіба дечого з віршів д. Франкових (пізніших), а перекладні ж вірші ще гірші, ніж свої!» [2, с. 2]. «Ми ж бачимо, – писав Б. Грінченко у 18-му листі, – і в народовському, як і в радикальному, таборі людей путящих, справді вільнолюбних та народолюбних. Ото наша надія. Шкода тільки, що галичани взагалі (oprіче кількох одиниць) своїм літературним розвитком справді стоять дуже низько, і їх писання (oprіче повістей Федьковичевих, Франкових та Кобринської) більш нагадують своїм змістом і мовою (часом неможливою!) початок, а не кінець ХІХ сторіччя – се перешкоджає гуртовій роботі людей з обох частин Руси-України» [2, с. 1].

Заміткою «З України» (Буковина. – 1892. – № 42. – 16/28.Х) до кола диспутантів пристав також М. Крамаренко (псевдонім Митрофана Дикарева). «Правду кажуть дд. Хванько й Чайченко, – писав він, – що літературна мова наша повинна бути зрозумілою народові; але се ще не освободжає читача від обов’язку студювання літературної мови. Українська мова має безліч говірок, а ще більш місцевих лексикальних і інших особливостей, властивих говірці того чи іншого читача; стільки ж може письменник почути претенсій. Вдовольнити усі осі претенсії ніяк не можна. Треба мати на бачності, що

тут ідеться зовсім не о тоє, про що змагаються дд. Чайченко з Франком та ламають списи. Ні, тут не признається ні Чайченко, ні Франко, ні tutti quanti [ті, що з ними. – *М. Л.*]. Коли ми згадаємо, що недавно один письменник глузував з мови воронізьких і кримських українців, то ми легко зможемо уявити собі картину антагонізму між читачем і письменником. Такі відносини читача до письменника і навпаки не можуть бути сприяючими для невпинного розвою нашої літературної мови, а разом і нашої самосвідомості». Письменник, на думку М. Крамаренка, не може потурати всім забажанкам читачів; сприяти виробленню загальнозрозумілої літературної мови повинні і письменники, й читачі. «Як не смішний сей принцип, а від нього летять шкереберти усі ваші Чайченки з Франками і саме тоді, як вони силкуються один одного влучити списками». Проблема ж полягає в тому, яке наріччя вважати найбільш зрозумілим для всіх українців. «Зрозумілою мовою без сумніву буде та, котрої складові часті, себто слова, вживаються в більшому українсько-руськiм обширі, ніж різnorodні менш розповсюджені місцеві їх кореспонденти», а критерієм зрозумілості не можуть бути ні логічні викладки вченого, ані вживання тих чи тих слів письменником-класиком – «тут потрібні статистичні досліди», студії лексичного складу мови по всіх закутках України-Русі [13, с. 3].

Взяти слово в дискусії мав на думці й В. Щурат. У листівці від 4 вересня 1894 року він повідомляв Франкові: «<...> приготую на пару фейлетонів потрохи може полемічну роботу п[ід] з[аголовком] “Нова українська і малоруська літературна мова” – полеміка, викликана колись Чайченком, тільки обернена другим кінцем. Д[обродій] Белей обіцявся радо її надрукувати [у “Ділі”. – *М. Л.*]» [5, с. 461]. 13 вересня 1894 року І. Франко відписував: «Дуже мене тішить, що Ви також узялися до розбору питання про нашу літературну мову. Се справа дуже важна і досі замало дискутована. Чайченко з легкої руки дилетанта порушив більше питань, ніж на них можна відповісти kurz und bündig [стисло і виразно. – *М. Л.*]» [23, т. 49, с. 514]. Однак стаття з невідомих причин надрукована не була.

Попри полемічний запал І. Франко й Б. Грінченко навзаєм вдумливо й проникливо сприймали твердження опонентів і враховували їх у подальшій творчій праці. Коли А. Кримський задумав надрукувати рецензію на збірку «З вершин і низин», І. Франко в листі до нього від 7 жовтня 1893 року писав: «В оцінюванні мови й форми будьте строгі – тут я із найгострішого суду, навіть з несправедливих закидів, вроді декотрих Чайченкових, ніколи не залишаю користати: порівняння першого видання “З вершин і низин” з отсим другим і поправок, які я в ньому всюди поробив, вкаже Вам, що не брешу. <...> Се буде перший суд українця про галицькі вірші, що не зупиниться (надіюсь) на самій формі, як се вчинив Чайченко». Цей лист свідчить і про те, що І. Франко таки визнавав неабияку роль Б. Грінченка в розвитку української культури, відносив його до тих, які «усюди виявляли життя і будили других до життя. А на Україні, крім Чайченка і Вас, таких людей поки що нема та й хто знає, чи швидко будуть» [23, т. 49, с. 423]. У листі до невстановленого адресата Б. Грінченко визнав, що з-поміж усіх відгуків «найкраща (з фактичного боку) одмова Франкова» [див.: 18, с. 134].

Різноманітні оцінки наукової суперечки між І. Франком і Б. Грінченком містяться

також у приватному листуванні українських діячів культури. Зокрема, Д. Мордовець, перейнятий тоді симпатіями до Галичини, у листі до Б. Грінченка від 3 жовтня 1891 року з Петербурга писав: «Що се ви, добродію, дратуєте галицьких поетів? Ото ж вам і одрізав д. Франко. <...> А все-таки скажу вам з батьком Тарасом: “не сварітесь” з галичанами, бо тоді назовуть нас, українців, люде “двоюрідними дурнями”» [цит. за: 4, с. 333]. У недатованому листі М. Комаров запевняв Б. Грінченка: «Нехай пишуть [галичани. – М. Л.] по-своєму, а яка одміна візьме перевагу – за се саме діло покаже» [цит. за: 18, с. 133].

У листопаді 1891 року П. Грабовський писав до І. Франка: «Мені здається страшним та чудним непорозумінням, як то можна виступати з насміхом та погордою проти галичан з боку українців чи навпаки; я не розумію вчинку д. Чайченка. Доволі з нас і того содому, що коять “тверді” та усякі “філи”, щоб, забувши живе діло народної освіти, і собі причинитися до тії гидкої розради, непотрібних та пустих суперечок. Я ніколи не був повітовим патріотом з язикового погляду; я тільки кажу, що мова мусе бути широ народною, мусе стратити потроху полонізма і всякі другі “чужизми”; я не буду навіть допитуватись, якого вийстя те чи те слово, мені треба лише знати – вжите воно народом чи ні. Нар[одна] мова так багата й широка, що затисняти її в рамки вузької граматичності та ще з крайового погляду – овісі нерозсудна річ. По-моєму, мова поезій мусе бути граціозною, легкою, звучною, щоб, читаючи, не зачіпався язик, щоб справляла естетичне враження» [8, с. 184–185].

Лист В. Самійленка до Грінченка від 7 липня 1892 року свідчить про те, що його автор добре знав перебіг дискусії. «Ваша замітка про галицьку мову, як видно, возом зачепила галичан, що й досі гризуть Вас та хочять проковтнути. На превеликий жаль, бачу, що нам трудно з ними порозумітися. Вони дивляться на річ трохи з іншого погляду, а нашого погляду не хочуть зрозуміти. З їх погляду виходить, мабуть, так, що якби воля нашого слова була тільки у лемків, то діалект лемків повинен би стати літературною мовою, неважаючи на те, що 20 мільйонів говорять далеко інакше. Їм байдуже про те, що $\frac{3}{4}$ народу говорить одноставною й досить відмінною від них мовою; їх діалект здається їм кращим: то єсть справжня літературна мова, бо

Нев і цісаря вітаєсь,
І казань кажесть на амбоні,
Бо нев кобіті освідчаєсь
У широ руському салоні.

Чимало й ми винні в тому, що галичани можуть казати, що їм нема чого вчитись від нас мови, бо, мовляв, “у нас є наука і термінологія, що виробилась у Галичині, а в українців сама поезія”. Справді, неважаючи на те, що в галичан навряд чи знайдеться хоч один талан науковий, а у нас сила діячів дуже солідних і глибоко тямущих у своїм ділі, все ж розправи і статті не белетристичні, написані українцями, не порівнюються числом навіть з статтями галичан. Та й надії на краще нема, бо наші учені мужі, здається, поклали собі яко *credo*, що друкувати свої твори повинно і можна тільки в Росії і, значить, в російській мові» [21, с. 456–457].

В автобіографії Б. Грінченка згадував: «<...> Додам хіба те, що я сподівався тих

гострих докорів, які одержав (друком і приватно) за свою замітку “Галицькі вірші”, – сподівався, ще пишучи цю замітку. Але, хоча роботу ту написав би я тепер зовсім не так, – я все ж не жалкую, що її надрукував: моя любов і поважання до галицьких діячів літературних вимагає, щоб я казав їм правду. Я не можу інакше казати, коли я так думаю. Інакше сказавши або мовчавши, я дуритиму людей, а значить – і не любитиму, і не поважатиму їх. Додаю ще, що в гострих моїх увагах побачили більше гостроти, ніж у їх насправді є...» [9, с. 597].

Дещо пізніше, у праці «З остатніх десятиліть ХІХ віку», І. Франко високо оцінив діяльність Б. Грінченка, звернувши увагу на найголовніший наслідок мовно-літературної дискусії 1891–1892 років: «В часі, про котрий іде отся річ, постають на Україні молоді письменники незвичайної енергії. Продуктивні, роботящі в такій мірі, як зі старших хіба Куліш, гаряче віддані справі просвіти і піддвиження рідного народу, вони вміють сполучити гарячий запал із холодною критикою, рухливість із постійністю, вміють відчутти і заспокоювати найрізніші народні потреби. Вони змальовують у артистичних творах життя народу й інтелігенції і рівночасно в критичних і публіцистичних працях розбирають важніші питання сучасного життя, листами і особистим впливом підбивають і заохочують до праці інших довкола себе, і все те серед важкої не раз праці на насущний шматок хліба. До таких людей належить поперед усіх Борис Грінченко, звісний у літературі під назвою Чайченка. <...> він у “Правді” порушує важну справу язикової незгідності, яка зовсім натурально витворилася була між Галичиною й Україною; його голос викликав був дуже оживлену полеміку, та, що найважливіше, пізніше *наше письменство йде переважно туди, куди вказав він у тій своїй статті*» [23, т. 41, с. 514. Курсив мій. – М. Л.].

Пolemіка, що її провадили І. Франко та Б. Грінченко і до котрої долучилося досить широке коло українських діячів культури по обидва боки Збруча, насамперед оголила нагальну проблему пошуку шляхів для створення єдиної української літературної мови. Вона також порушила питання взаєморецепції галицької та наддніпрянської літератур як двох різновидів одного письменства, вказала на сфери його функціонування, усередині кожної з літератур окреслила соціальний статус її (літератури) читача. Та попри суттєві розбіжності диспутантів у поглядах на ці та інші проблеми, полеміка 1891–1892 років стала потужним стимулом до зближення літературної мови Галичини й Наддніпрянщини. І. Франко та Б. Грінченко, кожен відстоюючи свої позиції, водночас зуміли добачити раціональні зерна в аргументах опонента. Вийшовши за межі суто філологічних проблем, дискусія, доречно зауважити, стала перманентною, раз по раз відлунюючи у виступах багатьох діячів культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вартовий* [Грінченко Б.]. Листи з України Наддніпрянської / Вартовий [Грінченко Б.] // Буковина. – 1892. – № 28. – 10/22.VII.
2. *Вартовий* [Грінченко Б.]. Листи з України Наддніпрянської / Вартовий [Грінченко Б.] // Буковина. – 1893. – № 30. – 23. VII/4.VIII.
3. *Верхратський І.* В справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду / І. Верхратський // Зоря. – 1892. – № 7. – 1/13.IV; № 8. – 15/27.IV; № 9. – 1/13.V.

4. «...Віддати зумієм себе Україні»: Листування Трохима Зіньківського з Борисом Грінченком / упоряд. С. Кіраль. – К.; Нью-Йорк, 2004.
5. Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – № 1635.
6. *Возняк М.* Матеріяли до історії українського письменства XIX в. I. З листування Бориса Грінченка й Трохима Зіньківського з Олександром Кониським / М. Возняк // *Життя і мистецтво*. – 1920. – № 1.
7. *Глібов Л.* На перелазі / Л. Глібов // *Зоря*. – 1892. – № 1. – 1/13.I.
8. *Грабовський П.* Збір. творів : у 3 т. / Павло Грабовський. – К., 1960. – Т. 3.
9. *Грінченко Б.* Твори : в 2 т. / Борис Грінченко. – К., 1963. – Т. 1.
10. *Кокорудз І.* Причинок до спору язикового / І. Кокорудз // *Зоря*. – 1891. – № 24. – 15/27. XII.
11. [Кониський О.] Слівце від редакції / [Кониський О.] // *Правда*. – 1891. – Вип. 8.
12. *Кононенко (Школиченко) М.* Чайченко і Франко / Кононенко (Школиченко) М. // *Зоря*. – 1891. – № 20. – 15/27.IX.
13. *Крамаренко М.* [Дикарев М.]. З України / Крамаренко М. [Дикарев М.]. // *Буковина*. – 1892. – № 42. – 16/28.X.
14. *Кримський А.* Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихові / А. Кримський // *Зоря*. – 1891. – № 24. – 15/27.XII.
15. *Кримський А.* Твори : в 5 т. / А. Кримський. – К., 1973. – Т. 5. – Кн. 1.
16. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів, 2006.
17. Недорозум'я сепаратистовъ // *Галицкая Русь*. – 1891. – № 157. – 15/27.X; № 158. – 16/28.X; № 159. – 17/29.X; № 160. – 18/30.X.
18. *Погрібний А.* Борис Грінченко в літературному русі кінця XIX – початку XX ст. : питання ідейно-естетичної еволюції / Анатолій Погрібний. – К., 1990.
19. *Погрібний А.* Листування Бориса Грінченка з Іваном Франком / А. Погрібний // *Рад. літературознавство*. – 1988. – № 12.
20. *Правда*. 1891. Вип. 8.
21. *Самійленко В.* Твори : в 2 т. / Володимир Самійленко. – К., 1958. – Т. 2.
22. *Франко І.* Додаткові томи до Зібрання творів у 50 т. / Іван Франко. – К., 2008. – Т. 53.
23. *Франко І.* Збір. творів : у 50 т. / Іван Франко. – К., 1976–1986.
24. *Чайченко В.* [Грінченко Б.]. Галицькі вірші / Чайченко В. [Грінченко Б.]. // *Правда*. – 1891. – Вип. 8–10.
25. *Чайченко В.* [Грінченко Б.]. Додаток до замітки «Галицькі вірші» / Чайченко В. [Грінченко Б.]. // *Зоря*. – 1891. – № 24. – 15/27. XII.
26. *Чайченко В.* [Грінченко Б.]. Кілька слів про нашу літературну мову / Чайченко В. [Грінченко Б.]. // *Зоря*. – 1892. – № 15. – 1/13. VIII; № 16. – 15/27. VIII.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2012
Прийнята до друку 26.04.2012

**IVAN FRANKO AND BORYS HRYNCHENKO:
NEW MATERIALS FOR LINGUISTIC-LITERALLY CONTROVERSY**

Mykola LEHKYY

*The Ivan Franko National University of Lviv, Philology Faculty,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: m_lehkyu@bigmir.net*

The controversy between I. Franko and B. Hrynchenko, which concerned the problem of development of ukrainian literally language in Halychyna and other Ukraine, especially searching of ways for creating united literally language, is reviewed. The main ideas, expressed by disputants are clarified, wide circle of polemic's participants is determined.

Key words: controversy, ukrainian literally language, language standard, vocabulary, syntax, emphasis, reception.

**ІВАН ФРАНКО І БОРИС ГРИНЧЕНКО:
НОВІ МАТЕРІАЛИ К ЯЗЫКОВОЙ І ЛІТЕРАТУРНОЇ
ПОЛЕМИКЕ**

Микола ЛЕГКИЙ

*Львовський національний університет імені Івана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000,
e-mail: m_lehkyu@bigmir.net*

Рассмотрена полемика между Иваном Франко и Борисом Гринченко, касающаяся проблем развития украинского литературного языка в Галичине и Надднепрянской Украине, а именно поиска путей становления единого литературного языка. Выяснены основные идеи, осуществляемые диспутантами, а также обозначен широкий круг участников полемики.

Ключевые слова: полемика, украинский литературный язык, языковая норма, лексика, синтаксис, ударение, рецепция.